

І. Й. БОЙКО, М. М. БЕДРІЙ

Ігор Йосипович Бойко, кандидат юридичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

Мар'ян Миронович Бедрій, магістрант Львівського національного університету імені Івана Франка

**ОСОБЛИВОСТІ ВЕРВНИХ СУДІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(1199–1349 рр.)**

У процесі дослідження генезису копного суду та судочинства вагоме місце посідають вервні суди Галицько-Волинської держави, які відіграли роль зв'язкової ланки між вервним і копним судом українського народу. Громадське судочинство було важливим демократичним правовим інститутом, вивчення якого співзвучне з процесами демократизації в сучасній Україні політичної та правової систем, апарату державної влади, в тому числі судової. Цей безцінний історичний досвід, безумовно, має бути врахований у розвитку держави, правотворчості місцевого самоврядування суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, якою себе визнає та прагне бути Україна.

Дореволюційний науковець Б. Греков пропонував дослідникам давніх громадських інституцій вивчати галицькі матеріали. Він писав: «Дослідник, який постановив собі завдання простежити еволюцію норм «Руської Правди», ніколи не перестане знов і знов звертати свою увагу саме сюди, в цей куток стародавньої Русі, тому що коли вже взагалі судилось розв'язати якоюсь мірою питання, то воно найшвидше може бути розв'язане на галицько-волинському матеріалі»¹. Ця порада є вдалою та доцільною. До неї слід дослухатись.

У 1199 р. помер, не залишивши спадкоємців, галицький князь Володимир II, і за галицький престол почалась політична боротьба, в якій брав активну участь навіть угорський король. Серед претендентів був також і волинський князь Роман Мстиславович². У цій боротьбі його підтримав і надав військову допомогу польський князь Лешко Білий. У 1199 р. князь Роман заволодів Галичем і всім Галицьким князівством, об'єднавши його з Волинським князівством. Таким чином була заснована Галицько-Волинська держава³. Вона стала продовженням українських традицій державно-правового розвитку, започаткованого ще за Київської Русі.

Суд у Галицько-Волинській державі не був відокремлений від адміністрації. Верховна судова влада належала галицько-волинським князям, але в разі розбіжності з боярами вона переходила до боярської верхівки. Судові функції від імені князя виконував двірський. Місцеві бояри були наділені й політичною, й судовою владою. Князь призначав у міста посадників, які мали не тільки адміністративні та військові повноваження, а й виконували судові функції, збирали з населення данину та мито. Окремий суд мали міста з магдебурзьким правом, причому в судочинство війта ніхто не мав права втручатися. Церква користувалася своїм церковним правом і судом⁴. У сільських громадах (вервах) дрібні судові справи вирішували старости, а для важливіших – скликався вервний суд.

Вервні суди були судовими органами сільських громад Галицько-Волинської держави, що, як і в Київській Русі, називалися «вервами». Це не випадковий збіг, адже на галицьких і волинських землях верви сформувалися як територіальні громади в час, коли ці території перебували в складі Київської Русі. Перетворення галицько-волинських родових общин у територіальні громади було тривалим і складним процесом, який нерозривно пов'язаним із формуванням східнослов'янської державності на українських землях

Відомості, які дійшли до нас про західноукраїнські землі VII–X ст., подають досить різноманітну картину суспільного життя на цій території. З розвитком осілости життя родові зв'язки чимдалі слабшали, й за межами широкої родини відчуття кровного

споріднення все більше обмежувалось певним моральним значенням, без якихось реальних факторів. Його переважили мотиви територіальної близькості, сусідства, територіальної та економічної солідарності, принцип громадський і водночас індивідуальний. Такий перехід від відносин родинних до територіальних, тобто від родової общини до територіальної громади, не був надто важким на галицько-волинських землях, оскільки сусідсько-територіальні стосунки розвивались поступово, інколи навіть зі значним домішком родинних відносин. Кровні родичі переважно осідали поруч одне від одного групами, й пізніше, у зв'язку з розширенням цих груп, приймали до свого середовища чужинців, утворювались нові родини, а всі вони разом творили територіальну громаду (верв)⁵.

Розпад первісно-общинного ладу на галицько-волинських землях супроводжувався розпадом родової патріархальної общини та формуванням територіально-сусідської сільської громади (верві). Водночас великі патріархальні родини розпадались на індивідуальні сім'ї. Про життя цих великих родин створюють певні уявлення результати розкопок, проведених у Карпатських горах. Так, на підставі цих результатів учені констатували, що у Сколівському та Долинському районах, біля притоків річки Совичі та на Опорі (притік річки Стрий) жила велика патріархальна сім'я бойків-верховинців⁶.

У Галицько-Волинській державі поряд із приватною власністю членів територіальної громади продовжувала існувати громадська власність вервей. Ліси, води, сіножаті довго залишались власністю всієї громади. Верв обирала своїх стрійшин (їх також називали старостами чи старцями), які управляли нею, дбали про правопорядок, вирішували дрібні справи та спори⁷. Важливі судові справи, які стосувались інтересів громади, розглядались вервним судом. Водночас верв несла колективну відповідальність за своїх членів.

З утворенням у 1199 р. Галицько-Волинської держави розпочався процес формування системи державного управління та адміністративно-територіального устрою. Князі використовували до формування цієї системи підхід, який не цілком відповідав правовим звичаям, а більшою мірою ґрунтувався на волі вищої державної влади, тобто князя та бояр. Територія Галицько-Волинської держави поділялась на волості. Назва «волесть» згадується у джерелах середини XIV ст. Відомо, що були волості: Галицька, Перемишльська, Теребовльська, Белзька, Ярославська, Сяноцька, Самбірська, Городоцька, Львівська, Жидачівська, Коломийська та інші⁸. Після штучного створення волостей і включення до їх складу вервей, суспільний розвиток у них не припинявся, а ще активізувався. Так було не лише в Галицько-Волинській державі, а на інших етнічних українських землях. Натомість на етнічних російських землях процес утворення волостей був іншим. На цій території волості перебравли на себе права вервей, поглинули їх, поклавши край свободі територіальних громад. На думку М. Любавського, саме це й було причиною того, що громадське судочинство у Росії не пішло тим шляхом розвитку, яким пішло в Україні, і в російського народу ніколи не було копних судів, які були в українського та білоруського народів⁹.

У Галицько-Волинській державі попри створення волостей верві збереглись, і ці громади залишили за собою право на місцеве самоврядування, розвинули його. Співіснування вервей і волостей було доволі гармонійним у Галицько-Волинській державі, а основна частина сільського населення (смерди) були вільними людьми¹⁰. В. Інкін зазначав, що сусідсько-територіальна організація зі складною структурою, у центрі якої перебувала сільська громада з волосною надбудовою над нею (з певною спільністю економічних інтересів і демократичним вічевим устроєм) і дворишно-дідичною системою в її основі становила схему суспільного ладу населення Карпат і Прикарпаття протягом історичного періоду від літописних часів до падіння Речі Посполитої в останній третині XVIII ст.¹¹. Дослідник О. Пресняков вважав, що від Київської Русі поряд із волосними вічами існувала система віч у вервах. Віча Галицько-Волинської держави, на відміну від пізніших зборів волоського права та сеймиків Галичини в складі Польського королівства мали безстановий характер і були пов'язані з громадськими (вервними) судами¹².

Вервні суди Галицько-Волинської держави слід вважати правонаступниками вервних судів Київської Русі, продовженням давньоукраїнського правового звичаю здійснен-

ня судочинства громадою. Вервний суд складався з «судових мужів» – представників, яких обирала на віче територіальна громада. Його очолював виборний голова (староста). У «Руській Правді» вервний суд називався «Судом 12 мужів». Компетенція його була доволі широкою. Він розглядав як цивільні справи, так і кримінальні. Громадські суди здебільшого розглядали справи про злочини й проступки селян-смердів. За «Руською Правдою», на громаду також покладался обов'язок дотримання її норм¹³. Проте ці норми були тільки санкціонуванням окремих правових звичаїв. Основну регламентацію вервного судочинства здійснювало давньоукраїнське звичаєве право.

До найбільш поширених норм звичаєвого права Галицько-Волинської держави належали норми, які регулювали порядок здійснення процесуальних дій (присяга, ордалії, оцінка показань свідків, заклик, звід, гоніння сліду тощо). Здебільшого у Галицько-Волинській державі діяла усна форма звичаєвого права, проте поряд із нею існувала й письмова, тобто Руська Правда, Розширена редакція якої регулювала правові відносини на її території. Чимало дослідників вважають, що з появою письмових джерел права чинність правових звичаїв нівелювалась. Як видається, ця думка є помилковою. Вони міцно вкоренились у суспільні відносини, продовжуючи їх регулювати. Яскравим прикладом незмінності юридичної сили цих джерел було ґрунтування на їхній основі вервного судочинства. Звичаєве право відіграло позитивну роль у Галицько-Волинській державі, бо ототожнювалося з правом, яке мало загальну підтримку населення¹⁴. Водночас вервний суд був органом, який набув великого авторитету серед сільського населення, а його діяльність забезпечувалася не стільки державою, скільки цим суспільним визнанням.

У 1882 р. І. Франко написав історичну повість «Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці». Це не цілком художній твір, бо ґрунтується на історичних фактах, у деяких фрагментах описує об'єктивну дійсність минулого. Цю тезу підтверджують рядки з листа І. Франка до М.Павлика від 12 листопада 1882 р.: «Я пишу повість історичну, з XIII віку (напад монголів) і ідеальну (по розумінню характерів), хоч реальну по методі писання. Так, як і Флоберова “Salambo”, в котрій стараюсь, на підставі тих небагатьох актів історичних про давнє громадське життя, показати життя самоуправне, безначальне і федеральне наших громад, боротьбу елемента вічево-федерального з деструктивним князівсько-боярським і в кінці з руйнуючою силою монголів»¹⁵. Отже, варто звернути увагу на цей твір з наукової мети історико-правового дослідження особливостей вервних судів Галицько-Волинської держави.

В одному з епізодів повісті «Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці» І. Франко описав ситуацію, коли вервний суд здійснював судочинство щодо боярина¹⁶. Такі випадки, безперечно, траплялись у Галицько-Волинській державі, адже вервні суди Київської Русі також інколи судили бояр. Копним судам, які продовжували й розвивали традиції вервного судочинства, на перших порах були підсудні в тому числі справи щодо шляхти, тобто теж привілейованої суспільної групи.

Обхід закличників по всьому селу був обов'язковим етапом перед засіданням вервного суду на Тухольщині. Три старці йшли повільно, несли палицю з червоною хоругвою та оздобленим ланцюгом. Перед кожним двором вони зупинялися й голосно викликали господарів на ймення, сповіщаючи їх про засідання громадського (вервного) суду. Натомість поблизу Галича в XIII ст. закликів не було, а передавалось від хати до хати копне знамено¹⁷. У Галицько-Волинській державі вервні суди збирались у визначених прадавніх звичаєм місцях. Так, І. Франко писав, що тухольці вірили, наче липа – дар їх споконвічного добродія, царя велетнів, який посадив її власноручно на тухольській долині. Біля неї було місце сільського віча та громадського (вервного) суду. Від засідання громадського суду жодний дорослий індивід (чоловік або жінка) не був відлучений. Хоч вирішальний голос належав тільки старцям-батькам (суддям вервного суду), але при раді було дозволено будь-якому членові громади висловлювати свою думку під розвагу старцям¹⁸. Правові норми, якими керувались вервні суди, походили не від волі держави, а передавались від попередніх поколінь. Населення Карпат до XIII ст. не знало влади державних судів, чинячи правосуддя самотужки громадським розумом, діючи за принципом: «один чоловік – дурень, а громадський суд – справедливий суд»¹⁹.

Сільське населення Галицько-Волинської держави прагнуло зміцнення дружніх зв'язків між людьми та сусідніми громадами. Ці зв'язки протягом 1199–1349 рр. були живими й сильними. Ні князівська влада, ні процеси феодалізації, ні діяльність бояр не змогли їх здолати остаточно²⁰.

Третій Литовський статут 1588 р. містив згадку, що копи відбувались здавна на Русі. Польський історик Балінський у своїй книзі «Старожитна Польща» зазначав, що Русь складалась із воеводств: Волинського, Подільського, Белзького, Руського, яке складалось із земель Львівської, Сяноцької, Галицької та Хомської. Шляхом порівняння цих повідомлень І. Черкаський дійшов висновку, що копи здавна були в цих місцевостях²¹. Безперечно, громадське судочинство здавна практикувалось західноукраїнським населенням і виражалось в часи існування Галицько-Волинської держави у вервних судах та здійсненні ними правосуддя.

У 1349 р. польський король Казимир III, забезпечивши собі нейтралітет Угорщини і татар, вирушив походом на Галицько-Волинську державу, захопив Львів та інші головні міста Галичини, привласнивши собі титул «пана Руської землі». Почався період інкорпорації українських земель Польщею. Так припинила своє існування колись велика, могутня, слава, незалежна Галицько-Волинська держава²². Проте розвинуті нею українські державно-правові традиції, в тому числі правовий звичай здійснення судочинства територіальною громадою, знайшли своє відображення у подальших періодах історії держави і права України, відіграли важливу роль у формуванні державотворчого мислення української нації.

¹ Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI-XVIII століттях: історичні нариси. – Львів, 2004. – С. 87.

² Кульчицький В., Тицик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199-1349). – Львів, 2005. – С. 61–62.

³ Там само. – С. 65.

⁴ Там само. – С. 224–225.

⁵ Там само. – С. 14.

⁶ Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI – XIII в. в. – М., 1955. – С. 15.

⁷ Кульчицький В., Тицик Б., Бойко І. Вказана праця. – С. 15.

⁸ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 164.

⁹ Любавский М. Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута. – М., 1892. – С. 661.

¹⁰ Крип'якевич І. Вказана праця. – С. 67.

¹¹ Інкін В. Вказана праця. – С. 88.

¹² Там само. – С. 91.

¹³ Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час). – К., 2006. – С. 36.

¹⁴ Кульчицький В., Тицик Б., Бойко І. Вказана праця. – С. 232.

¹⁵ Освітній чин національного письменства або дещо про тяглість zagrożеної традиції // www.ua1ogog.kiev.ua

¹⁶ Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці // Іван Франко. Вибрані твори. – Львів, 1977. – С. 45.

¹⁷ Там само. – С. 45–47.

¹⁸ Там само. – С. 54.

¹⁹ Там само. – С. 70.

²⁰ Там само. – С. 59.

²¹ Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в. // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928. – Вип. 4, 5. – С. 56.

²² Кульчицький В., Тицик Б., Бойко І. Вказана праця. – С. 144.

Отримано 6.12.2007

Резюме

В статті автори уделяють увагу особливостям вервних судів Галицко-Волынского государства, анализируют юридическую природу западноукраинских вервей и основные черты вервного судочинства.

производства. Представлена точка зрення, согласно которой вервные суды Галицко-Волынского государства были промежуточным звеном между вервными судами Киевской Руси и копными судами украинского народа. Также статья демонстрирует место вервных судов в системе судоустройства Галицко-Волынского государства в 1199–1349 годах.

Б. В. МАЛИШЕВ

Борис Володимирович Малишев, кандидат юридичних наук, викладач юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОСУДДЯ»

Правова держава одночасно є і правосудною¹, як абсолютно слушно зазначають автори одного з, на наш погляд, найавторитетніших та ідеологічно незаангажованих російських підручників з теорії держави і права.

Практично всі дослідники сходяться на тому, що функція правосуддя є основною в діяльності суду, однак істотно розходяться у підходах до розуміння сутності самого правосуддя.

Проте не викликає сумнівів важливість визначення підходу до розуміння категорії «правосуддя» для розбудови правової держави.

Суди створені й діють для того, щоб відправляти правосуддя. Ця теза сьогодні набула цілком аксіоматичного характеру, хоча ще недавно у вітчизняній юридичній літературі суди розглядалися тільки як складова державного апарату, що здійснювала одну з форм державного примусу. Проте цілком ясно, що для розуміння сутності правосуддя замало простої констатації помилковості тези про те, що суди належать до правоохоронних органів, а правосуддя – до правоохоронної діяльності.

О. Лейст, досліджуючи етимологічне походження терміна «правосуддя», зазначає, що правові норми – це загальні формули вирішень можливих спорів і конфліктів. Саме на цьому, на його думку, засновано «правосуддя», тобто вирішення спорів згідно з правом – неупереджено і справедливо².

Природна й та обставина, що правосуддя є засобом досягнення справедливості, оскільки воно виступає інструментом реалізації права як соціального регулятора, основним принципом якого також є справедливість.

У зв'язку з тим, що правосуддя здійснюється судовою владою, слід коротко зупинитися на визначенні суб'єктного складу судової влади. За кількісною ознакою суб'єкти судової влади поділяються на індивідуальні (суддя) та колективні (суд). Можливість уособлення конкретною посадовою особою (суддею) всієї судової влади в державі (персоніфікація влади) характерна саме для судової влади³. Більше того, у суб'єктивному сенсі відправлення правосуддя являє собою «зовнішнє вираження волі судді у практичній діяльності суду»⁴.

Розуміння категорії «правосуддя» у вітчизняній теоретико-правовій літературі часто відбувається на інтуїтивному рівні, який базується на етимологічному походженні цього слова, про яке вже було зауважено вище.

Втім, деякі автори (наприклад В. Смородинський⁵), уникаючи безпосередньої відповіді на це непросте питання, йдуть легшим шляхом, указуючи, що «правосуддя» є терміном, який (поряд з іншими термінами, такими як «судовий контроль», «розгляд справ у порядку окремого провадження», «тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України») лише визначає легальну процедуру здійснення основної функції судової влади, якою виступає «захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу України».